

Бібліографічні посилання

1. *Грахов Я. Д.* Краткий историко-статистический обзор Екатеринославской гимназии и подчиненных ей учебных заведений / Я. Д. Грахов, С. И. Веребрюсов. – Одесса, 1856.
2. Дніпропетровськ. Віхи історії. – Д., 2001.
3. *Донцов Г. В.* Историческая записка о Екатеринославской гимназии с 1793–1882 / С отчетом за 1881–1882 учебный год / Г. В. Донцов. – Екатеринослав, 1882.
4. *Ілларионова О. П.* Методичні матеріали до стаціонарної виставки «Учбові заклади Катеринослава» / О. П. Ілларионова. – Д., 1994 (рукопис).
5. *Локоть Ф.* Историческая записка о столетнем существовании Екатеринославской классической мужской гимназии / Ф. Локоть. – Екатеринослав, 1908.
6. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. XVIII в. – первая половина XIX в. / отв. ред. М. Ф. Шабаева. – М., 1973.
7. *Рождественский С. В.* Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902 / С. В. Рождественский. – СПб., 1902.
8. *Сергеева Л. М.* З історії розвитку культури в Катеринославі першої половини XIX століття / Л. М. Сергеева // Наш край: зб. праць з археології, історії та музеєзнавства. – Вип. 1. – Д., 1971. – С. 48–62.
9. *Чабан М.* Птахи з гнізда Придніпров'я / М. Чабан. – Д., 2005.
10. *Яворницький Д. И.* История города Екатеринослава / Д. И. Яворницький. – Изд. 2-е, доп. – Д., 1996.

Надійшла до редколегії 08.11.2010

УДК 94 (477) «XVIII і XIX ст.»

Д. В. Москальов

Національний гірничий університет

АМАТОР СТАРОВИНИ. ІСТОРИЧНІ ТА МІСТИЧНІ ЗАХОПЛЕННЯ ІВАНА РОМАНОВИЧА МАРТОСА

Розглянуто окремі біографічні сюжети відомого українського містика першої половини XIX ст. І. Р. Мартоса (1760–1831). Зроблена спроба визначити місце та роль його інтересів до вітчизняного минулого в контексті духовних орієнтацій доби. Підкреслена особливість та специфічність внутрішнього світу, а відповідно, і всієї творчості І. Р. Мартоса через аналіз його епістолярної спадщини.

Ключові слова: історичні дослідження, містицизм, епістолярні джерела.

Рассмотрены отдельные биографические сюжеты известного украинского мистика первой половины XIX ст. И. Р. Мартоса (1760–1831). Сделана попытка определить место и роль его интересов к отечественному прошлому в контексте духовных ориентаций времени. Подчеркну-

© Д. В. Москальов, 2010

та особенность и специфичность внутреннего мира, а соответственно, и всего творчества И. Р. Мартоса через анализ его эпистолярного наследия.

Ключевые слова: исторические исследования, мистицизм, эпистолярные источники.

The separate biographic subjects of the known Ukrainian mystic of first half of the XIX century I. R. Martos (1760–1831) are considered. Attempt to define a place and a role of his interests to the domestic past in a context of spiritual an orientation of time is made. Feature and specificity of internal world, and accordingly, and all of creation I. R. Martos is underlined through the analysis of his epistolary heritage.

Key words: historical researches, mysticism, epistolary sources.

Відомий вітчизняний історик та археограф О. М. Лазаревський на сторінках «Киевской старины» представив детальний біографічний нарис про Івана Романовича Мартоса – історика, масона, містика першої половини XIX ст. [2]. До того ж дослідник опублікував особисту епістолярію І. Р. Мартоса, що обіймає 55 листів до нього різних кореспондентів за 1817–1830 рр. Проте вперше вчений згадав О. І. Мартоса, досліджуючи творчість іншого українського історика-аматора В. Я. Ломиковського, який був найближчим другом І. Р. Мартоса і з яким його поєднували спільні містичні уподобання [1, с. 230-231; 5. – 1894. – Кн. 7, с. 3; 3, с. 117–119]. Саме серед паперів В. Я. Ломиковського О. М. Лазаревський виявив чернетки листів І. Р. Мартоса, листи до нього та окремі біографічні записи його приятеля [6. – 1896. – Кн. 6, с. 344].

Такий джерельний комплекс складає основу для реалізації нашого інтересу щодо цієї оригінальної особистості другої половини XVIII – середини XIX ст., а, зокрема, відносно визначення місця та ролі історичних захоплень І. Р. Мартоса на тлі його постійного зацікавлення містикою (етико-антропософським світоглядним напрямом, що закликав до самопізнання, духовного заглиблення та оновлення), що і становить мету даного дослідження.

Походження роду І. Р. Мартоса (1760–1831) точно не досліджено, проте відомо, що родоначальниками усіх Мартосів були два брати Мартин і Павло Васильовичі, які несли козацьку службу у Лохвиці Полтавської губернії на початку XVIII ст. Тому, можливо, Лохвицький повіт і був «батьківщиною» Мартосів [6. – 1896. – Кн. 6, с. 345]. У біографічному нарисі про І. Р. Мартоса О. М. Лазаревський зазначив, що Мартин Мартос був лубенським полковим суддею, але не зміг нажити вагомих статків і його рідня швидко зменшилася. Так, якщо його син Михайло ще був бунчуковим товаришем, то онук Федір – тільки військовим товаришем, а правнук Роман – лише значко-

вим товаришем (тобто майже рядовим козаком, хоча й освіченим). А тому, як зауважив дослідник, два сини Романа – Іван і Федір, аби вийти в люди, змушені були вчитися [2, с. 48]. Старший – Іван Романович (народився у Глухові) навчався у Київській академії, після якої у 1778 р. вступив на військову службу до гвардії нижчим чином. Але, маючи відчутні здібності до юридичної справи, він перейшов на службу до гетьмана К. Г. Розумовського, де й перебував у якості кабінетного секретаря до смерті останнього. К. Г. Розумовський неодноразово відзначав здібності та заслуги І. Р. Мартоса та виявляв до нього неабияку схильність й довіру. Після смерті гетьмана І. Р. Мартос був змушений піти на цивільну службу в Гродненську губернію. А проте вже у 1796 р., після виконання доручення нового імператора (супроводження до столиці останнього польського короля Станіслава Понятовського), він почав служити в Сенаті на різних посадах та відомствах. Так, протягом 1797–1802 рр. І. Р. Мартос працював в Удільному департаменті у званні камердира та столоначальника і склав загальну настанову для управління усіх удільного відомства сільських приказів. У 1802–1809 рр. він служив у Сенаті секретарем та обер-секретарем, а потім перейшов до Міністерства юстиції експедитором департаменту. Після призначення Д. П. Трошинського міністром юстиції 1815 р. І. Р. Мартос був призначений директором департаменту. Але вже у наступному році він вийшов у відставку через хворобу, з пенсійним забезпеченням у 3 тис. крб. [2, с. 48-49].

Завдяки значним здібностям і хисту в юридичній практиці, І. Р. Мартос під час служби користувався неабияким впливом та репутацією авторитетного фахівця, за допомогою до якого зверталися різні високопосадовці. Він був добре обізнаним з вітчизняною і закордонною класичною літературою, зокрема французькою, не полишаючи освіту після академії [2, с. 50]. Мабуть, саме цей фактор зіграв значну роль у формуванні його масонських інтересів. Як зауважив О. М. Лазаревський, коли після закриття у 1822 р. масонських лож від колишніх їх членів відбиралися свідчення про початок їх масонства, І. Р. Мартос відповідав: «Прежде, с 1810 или 1812 г., чего, наверное, не припомню, хотя принадлежал я несколько времени, два или три года или более, тоже не помню верно, к тайному обществу, которое существовало в С.-Петербурге – ложи Елизаветы добродетели, однако посещения мои были не весьма долговременны и постоянны, с начала по причине моих недосугов по службе, а потом и по чрезвычайным недугам, побудившим меня оставить и службу и столицу, в 1816 г.» [2, с. 50]. При цьому, відповідаючи на запитання щодо мети масонства, він писав: «Цель общества заключается в познании себя и познании рук Божьих или природы, равно действительного выполнения, а не на словах только, любви к ближнему и прочих добродетелей, находящихся в совершенном согласии со всеми христианскими добро-

детелями, в которых назидает нас православная восточная или греко-российская церковь, так как источник истинного просвещения блюдет не столько в книжках, сколько в сердцах» [2, с. 51].

І. Р. Мартос залишив службу через хворобу, яка виразилася у нервовому розладі. Як припустив О. М. Лазаревський, можливо, саме ця хвороба разом з масонством і розвинули у ньому той містицизм, який склав сутність його інтимного листування за час життя у відставці. Дослідник підкреслив, що містицизм настільки поглинув І. Р. Мартоса, що майже затьмарив у ньому живу людину [2, с. 51]. Проте І. Р. Мартос був не лише здібним юристом і зятим містиком, але й талановитим дослідником. Широкі знання дозволяли йому займатися науковою справою в царині історії.

Результатом цього стало опубліковане І. Р. Мартосом дослідження – «Исследование банного строения, о котором повествует летописец Нестор» (СПб., 1809), видане без імені автора [2, с. 51]. У цій невеликій книжці І. Р. Мартос доводить помилковість інтерпретації «банного строения» як народних лазень (чого дотримувалися В. Татищев, М. Щербатов та інші авторитетні історики) і погоджується з думкою І. Болтіна, який вбачав у них церковні споруди. Пояснюючи уривок з «Повісті временних літ», де йдеться про те, як єпископ Єфрем у Переяславі «воздвиг город камен и строение банное каменное», І. Р. Мартос писав: «Всяк может согласиться, что к полному разумению Несторовых повествований необходимо нужно знать, в какой он был стране России? Не видишь ли у себя множество примеров, сколь часто наречия одного округа бывают невразумительны в другом? Сколько раз сие было причиною, что важнейшая историческая истина принята в ином виде и совершенно противно толкована к затемнению *подлинных и достопамятных происшествий древности?*» [2, с. 51-52].

Виходячи з того, що Нестор жив і писав літопис у Києві, І. Р. Мартос вважав, що «неестественно, чтобы он, Нестор, не употреблял таких слов, кои тогда были свойственны тамошнему округу, кои вероятно и ныне частью употребительны, только не многим известны, следовательно *местное изыскание* может нам подать важное пособие...» [2, с. 52]. О. М. Лазаревський наводить уривок з дослідження І. Р. Мартоса, в якому той детально розповідає, як йому пощастило знайти дійсне значення слова «баня» завдяки розмові з місцевими киянами, що і посприяло створенню означеної праці [2, с. 52–54].

Дослідження І. Р. Мартоса викликало критику російського історика М. Т. Каченовського («Вестник Европы», 1810, № 11), на яку І. Р. Мартос відповів широкою статтею «Изложение споров о банном строении, о котором повествует летописец Нестор» («Вестник Европы», 1811, № 22, с. 116–139; 1812, № 1, с. 25–52) [2, с. 54]. Ця розвідка репрезентує автора як аматора старовини, оскільки розкри-

ває його обізнаність з вітчизняними і закордонними історичними дослідженнями. Так, він був добре знайомий з роботою М. Чацького «Про литовські та польські права», з книгами Литовської метрики, з різноманітними церковними джерелами тощо.

Відкидаючи заперечення М. Т. Каченовського низкою міркувань, І. Р. Мартос доводив, що «очевидное сомнение, останавливая на каждом шагу *любителя древности* относительно банного строения, принуждает искать разрешения не в буквальном смысле слов, но в пространнейшем соображении обстоятельств, наипаче в таком случае, когда все писатели соглашались, что Ефрем произвел в Переяславе нечто новое и никогда не бывалое в России. – Сан епископа Ефрема возлагал приличную на него обязанность пешись о благосостоянии церквей. Его житие нас уверяет, сколько он имел к тому любви и привязанности, что вменяя сие за честнейшее себе и любезнейшее дело, мнил умножить оным и самую хвалу пресвятому имени Божию; следовательно, воздвигнутое им банное строение должно составлять плод его любви к церковному великолепию. Какой же вид имело сие банное строение, которое по свидетельству современного летописца было новое в России и дивное? – Критика наводит свое любимое сомнение, стараясь обратить предмет исследования в прежний мрак; но в настоящем случае, не должно ли нам по руководству рассудка предпочесть *верных источников*, из которых может почерпнуть касательно сего ясное разумение? – Прославленная житием епископа Ефрема любовь его к церковному великолепию, преимущество летописца Нестора перед прочими нашими древними писателями, ощутительное сходство наречия ее с наречием киевского края, наконец, явственное стечение согласующихся обстоятельств, нарочитым образом *удостоверяют в истине обнаруженной исследованием* и в общественном качестве строения, открывая в оном куполы, столь много соответствующие намерению благочестивого строителя, ибо действительно придают вид церквам великолепнейший. Итак, приведенные в изложении сем доказательства могут совершенно приготовить любопытные умы в пользу *исторической истины*, ибо есть степени вероятия, на которых позволительно сомневаться, но есть и другие, на которых сомнение бывает предосудительно» [2, с. 54–55].

Така аргументація думки представляє І. Р. Мартоса як уважного дослідника проблеми, який був добре обізнаний як з її історіографією, так і з методикою джерельної критики. До того ж, як відмітив О. М. Лазаревський, І. Р. Мартос володів гарною логічною послідовністю у викладі матеріалу та стилем дослідження, але, на жаль, він не продовжив свої наукові розробки, поринувши у містицизм [2, с. 56].

Залишивши у жовтні 1816 р. службу, І. Р. Мартос переїхав зі столиці до Глухова, а звідти у листопаді цього ж року – до свого друга І. М. Гамалії, який жив у власному путивльському маєтку Клепа-

лах. Не маючи земельної власності, І. Р. Мартос прийняв запрошення старого приятеля, який завдячував йому допомогою під час свого земельного процесу з сусідами, і з цього приводу написав йому цікавий лист: «пользуясь дружеским расположением вашим, я имел удовольствие не только посетить ваш родительский дом, окруженный прекраснейшими видами живописных окрестностей, но и рассмотреть вашу деревенскую библиотеку, в которой нашлось весьма изобильное число знакомых и незнакомых мне книг, а наконец и таких, кои для меня были весьма любопытны. В числе последних оказалась рукописная книжица под заглавием – *Зерцало богословия иеромонаха Кирилла Транквилиона*, печатанное в 1692 г. ... По ближайшем обозрении моем *сего любопытного отрывка древности*, я нашел, что он всеу носит на себе именование *Зерцало богословия*... и взял на себя труд, из уважения к священному предмету и к прежней нашей словесности, перевести или, лучше сказать, переделать сию рукопись с русского старинного и почти забытого уже наречия, на употребительное, собственно для себя и для друзей сердца моего, в числе которых вы занимаете высокое место совокупно с вашими ближними...» [2, с. 56–57]. Ця епістола засвідчує тривалу «антикварну» зацікавленість її автора, що перепліталася з його містичними захопленнями.

Протягом 1817–1819 рр. І. Р. Мартос декілька разів змінював місце проживання, шукаючи сприятливі умови для свого лікування та, разом з тим, відвідуючи давніх друзів і близьких. Весь цей час він не зупиняв листування, про що свідчить його широка кореспонденція з І. М. Гамалією, экс-міністром юстиції Д. П. Трошинським, мінським архієпископом Анатолієм Максимовичем, братом Ф. Р. Мартосом, поетом В. В. Капністом, воронезьким архієпископом Антонієм Смирницьким та багатьма іншими [2, с. 57–59].

Саме за посередництва Антонія Смирницького, свого давнього друга і тодішнього намісника Києво-Печерської лаври, І. Р. Мартос допоміг лаврі у великому судовому процесі за рибні озера 1818 р., таким чином, ставши «завжди бажаним гостем» серед лаврської братії. Тому не дивно, що Антоній неодноразово запрошував І. Р. Мартоса оселитися у лаврі, на що той і погодився 1819 р., так пояснивши своє рішення у листі наступного року до «великого магістра лож» Левенгагена: «Мне сделалось весьма тягостно скитаться по так называемым приятельским домам, где я всегда должен был держать себя в принужденном состоянии» [2, с. 60].

Оселившись у лаврі, І. Р. Мартос продовжував листування зі своїми друзями. Так, він спілкувався і ділився юридичним досвідом з колишнім «великим grosмейстером усіх лож російських», сенатором Є. А. Кушелевим. Саме Є. А. Кушелев уперше представив І. Р. Мартоса новопризначеному київському митрополиту Євгенію (Є. О. Болховітінову) і прохав у ієрарха прихильності для нього [2, с. 60–61].

Але, незважаючи на гарну рекомендацію, І. Р. Мартосу було важко зійтись з Євгенієм, який не сприймав містицизм і був його противником. За влучним виразом О. М. Лазаревського, Євгеній дивився на містицизм як на хворобу [2, с. 61–65]. І. Р. Мартос писав 1822 р. Є. А. Кушелеву: «Если я не способен быть шпионом или доносителем, то не способен также быть и болтуном, ибо для меня скромность и прочие сопряженные с нею в один венец добродетели, всего вожделеннее. Пусть я буду несчастен – в том есть воля божья, против которой мне трудно прать, но только я не хочу быть подлым – в чем уже моя воля заключается... Многие думают, что когда я сижу здесь и когда пишу письма, то верно вдаюсь в какую-нибудь ябеду или клевету, не зная того, как мне все сие до смерти наскучило по службе в чужих производствах...» [2, с. 61–62]. Як пояснив В. Я. Ломиковський, який зробив примітку на цьому листі: «хвалимый м. Евгений с первого знакомства с Мартосом предложил ему посещать его, митрополита, по крайней мере, два раза в неделю и шпионить на монахов обо всем, что увидит и услышит. Столь низкое предложение до крайности оскорбило Мартоса...» [2, с. 62].

Негативно Євгеній оцінив і містичний твір І. Р. Мартоса «Церква», назвавши його результатом «іпохондрії» автора, про що останній нарікав В. Я. Ломиковському: «Впрочем, где надобно и не надобно, Фазтон (Євгеній) употребляет ипохондрию весьма усердно, даже расставаясь со мною, говорил, что, когда я начну страдать ипохондрией, которою он также некогда страдал, то приходил бы к нему. Я, однако, не был и не буду у него прежде, как на праздник Пасхи. Таких друзей можно оставить в покое. Наконец, Фазтон обещал, написавши свою критику на сие сочинение, отдать для хранения в лаврскую библиотеку. Один раз, когда приближенная к Фазтону комета советовала мне бывать у него, то я сказал на сие: «да он меня считает сумасшедшим, на что мне его беспокоить...». [2, с. 65–66].

Отже, складні стосунки з новим митрополитом визначили переїзд І. Р. Мартоса до свого найближчого друга В. Я. Ломиковського (в кінці травня 1830 р.), з яким він познайомився ще у 1818 р. у містечку Трошинському маєтку Д. П. Трошинського – Кибинцях. В. Я. Ломиковський був знайомий з містичними творами і сам намагався писати подібні праці, що і стало основою їх міцної дружби. Вже через два місяці після знайомства з ним І. Р. Мартос прохав приятеля про продовження дружніх відносин, «заснованих на любові до Христа», і зазначав: «в рассуждении чего я не желаю ничего более, как только того, чтобы он, ниспосылая на нас свой святой свет, вразумил бы нас говорить и мыслить одними устами, единым сердцем все те божественные истины, кои сделались обоим нам известными посредством избранных своих и дышащих духом просвещенных свыше...»

[2, с. 62]. Потім І. Р. Мартос постійно буде закликати свого друга не полишати «вчення нового Єрусалиму», присвятивши обговоренню містичних праць Сведенборга, Штіллінга, Еккартсгаузена та інших, в тому числі власних, творів найбільшу частину всього свого листування [2, с. 63, 65–67].

Вирішивши переїхати до В. Я. Ломиковського (у його миргородський маєток Парк-Трудолюб), І. Р. Мартос написав йому у грудні 1829 р. лист з проханням «не лишать последней отрады» і далі, уточнюючи умови свого проживання, підкреслив: «Все сие должно быть соответственно моей уединенной жизни, против которой прошу не вооружаться никакими развлечениями любопытных или посетителей, для коих я желаю быть совершенным мертвецом... Я также думаю перевезти к вам и свою библиотеку, с тем, чтобы обратить ее в свое время в уездное училище, где она по крайней мере не сгниет без употребления... Прося милосердного Бога помиловать меня, а вас прошу быть моим опекуном, сжалившись надо мною, но без огласки!» [2, с. 66–67]. В іншому листі (березень 1830 р.) І. Р. Мартос зазначав, що «кромѣ книг и вещей, со мною неразлучных, я ничего с собою не возьму» [2, с. 68]. Отже, він мав і постійно використовував книжне зібрання у своїх заняттях, інтенсивно обмінюючись творами з В. Я. Ломиковським, який теж володів значною бібліотекою [3].

Як зазначив В. Я. Ломиковський, І. Р. Мартос помер 4 квітня 1831 р. у його маєтку від аневризми і був похований у саду Парку-Трудолюба. Дядько покійного, відомий скульптор І. П. Мартос, на прохання Ф. І. Мартоса зробив надгробну колону [2, с. 70]. Усі свої папери І. Р. Мартос заповів В. Я. Ломиковському, який і зберіг їх у власному архіві, про що він написав: «И. Р. Мартос оставил по себе великое число драгоценных рукописей, частью юридических (в малом числе), но преимущественно богословские, содержащие в себе неподражаемые объяснения церковнослужебных книг. Они написаны по самому высшему и превысшреннему откровению, по большей части писаны в продолжение 12-летнего пребывания его в Киево-Печерской лавре... Впоследствии, не задолго до кончины его, промыслу Божию благоугодно было согреть сердце Мартоса христианскою любовью ко мне... Для того он стал исподволь, всячески испытывать меня, сообщать для прочета некоторые из своих сочинений... А наконец, сколь не прискорбно было сердцу его, однако ж он решился оставить святую лавру Киево-Печерскую с тем, чтобы проживать в доме моем, пояснять мне писания свои и вручать все рукописи свои на мое сохранение... При чем он нередко убеждал меня не только словесно, но и письменно, чтобы я под величайшею тайною сохранял писания его и чтобы не иначе сообщал их для прочета, как только таким особам, которых сам Бог к тому укажет...» [2,

с. 70–71]. І далі, оцінюючи життя і творчість свого друга, В. Я. Ломиковський підкреслив: «Бог одарил Мартоса глубокомысленным умом, и Мартос, с своей стороны, всячески старался всю способность ума своего употреблять на славу имени Божия... Мартос находил лучшим услаждением своим лишь то, чтобы собственными опытами исполнять всякую добродетель, начитываемую им в священном писании и в церковных поучениях. Чем более подвизался в добре, чем более очищал сердце свое, чем более отсекал страсти и приближался к бесстрастному состоянию жизни, тем более он смирялся духом... Мартос находился почти в непрестанных откровениях; таким образом, получая высшие и высшие разумения, исправлял по ним свои сочинения...» [2, с. 71].

О. М. Лазаревський зауважив, що «містика» згубила в І. Р. Мартосі живу людину, не дозволила розкритися його науковому потенціалу, перетворивши на недоступну для оточуючих особистість, для якої стали нецікавими загальнолюдські інтереси [2, с. 51, 63, 71]. Справді, І. Р. Мартосу було важко сходитися з тими, хто не розумів або й засуджував його захоплення. Тому, наприклад, не дивно, що такі високоосвічені люди, як митрополит Євгеній чи Д. П. Трошинський вбачали у містицизмі душевну хворобу, а не духовне оновлення [2, с. 61, 65; 6. – 1896. – Кн. 11, с. 228]. Однак саме листування І. Р. Мартоса з різними кореспондентами засвідчує специфічність його внутрішнього світу – включеність у повсякденні справи, турботи, події і водночас постійний пошук глибинних смислів, прихованих значень, нових інтерпретацій біблейських текстів та сильних емоційних переживань і рефлексій з цього приводу. Цікаво, що І. Р. Мартос, відстоюючи свої містичні уподобання, часто апелював саме щодо давності та величності традиції «вчення нового Єрусалиму» й історично обґрунтовував його вагомість для духовного самовдосконалення [2, с. 65]. Тому його історичні знання органічно впліталися у його містичні праці, слугуючи важливою складовою всієї інтелектуальної творчості.

Насамкінець необхідно зазначити важливість розробки існуючої та залучення потенційної джерельної бази проблеми. Значний епістолярний комплекс І. Р. Мартоса, який О. М. Лазаревський поділив при публікації на сім розділів (відповідно кількості кореспондентів), звичайно є обмеженим і потребує подальших евристичних зусиль дослідників. Так, наприклад, у фонді того ж О. М. Лазаревського зберігається частина листування І. Р. Мартоса з митрополитом Євгенієм (Є. О. Болховітиновим), яка може краще розкрити взаємовідносини цих двох відомих особистостей вітчизняної історії [4]. Аналіз епістолярної спадщини будь-якої людини приречений на зовнішнє втручання у її внутрішній світ і простір її часу, а тому, досліджуючи різні аспекти минулого, потрібно «проникнути» у контекст, сприйня-

ти життєвий досвід індивіда, аби зрозуміти мотиви тих чи інших рішень, вчинків, позицій. Саме его-документи здатні розкрити перед нами емоційно-психологічний, інтелектуальний світ, самосвідомість та світогляд автора та найкраще виявити особистість у взаємодії з її культурним середовищем.

Бібліографічні посилання

1. *Лазаревский А. М.* Отрывок из дневника В. Я. Ломиковского / А. М. Лазаревский // Киевская старина. – 1895. – Кн. 11. – С. 210–243.
2. *Лазаревский А. М.* Иван Романович Мартос (1760–1831) / А. М. Лазаревский // Киевская старина. – 1895. – Кн. 10. – С. 48–71.
3. *Москальов Д. В.* В. Я. Ломиковский і «антикварний рух» в Лівобережній Україні другої половини XVIII – середини XIX ст. / Д. В. Москальов // Січеславський альманах : зб. наук. пр. з історії українського козацтва. – Д., 2009. – Вип. 9. – С. 116–122.
4. ІР НБУ. – Ф. 1. – № 2856 – № 57470 (зб. О. М. Лазаревського). – Письма разных лиц к И. Р. Мартосу. Письма митрополита Евгения (1825–1826). – Арк. 267, 269, 271; № 65323–65327. – Листи І. Р. Мартоса митрополиту Євгенію (1824–1827).
5. Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В. Я. Ломиковским / ред. и предисл. А. М. Лазаревского // Киевская старина. – 1894. – Кн. 7, 8.
6. Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817–1830) / предисл. и примеч. А. М. Лазаревского // Киевская старина. – 1896. – Кн. 6. – С. 344–368; Кн. 10. – С. 77–92; Кн. 11. – С. 225–233; 1897. – Кн. 7–8. – С. 53–71; 1898. – Кн. 6. – С. 453–472; Кн. 7–8. – С. 116–131.

Надійшла до редколегії 04.11.2010

УДК 94 (477) «1833/1885»

Г. С. Антипенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДОЛЮБСТВО ОЛЕКСАНДРА ФЕДОРОВИЧА КІСТЯКІВСЬКОГО

Проаналізовано погляди Олександра Федоровича Кістяківського на питання української ідентичності. Показано його ставлення до українського народу. Розкрито національний фактор у діяльності визначного науковця XIX ст.

Ключові слова: українська ідея, О. Ф. Кістяківський, Київська громада, народництво.

Проанализированы взгляды Александра Федоровича Кистяковского на вопрос украинской идентичности. Показано его отношение к укра-